

Анна Стромило

**РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ
ПОНЯТТЯ «НЕНАСИЛЬСТВО» У КОНТЕКСТІ ВИХОВАННЯ
СТУДЕНТІВ КОМЕРЦІЙНИХ ТЕХНІКУМІВ**

У статті на основі ретроспективного аналізу зроблено висновок, що поняття «ненасильство» було предметом досліджень багатьох учених у різні історичні періоди, зберігаючи повсякчас свою сутність (відмова від застосування сили, незастосування насильства в розв'язанні проблем) та актуальність. Також зроблено висновок, що це поняття найбільш дотичне до терміну «гуманізм». Обґрунтовано, що нині істотну роль у вихованні ненасильницьких, гуманних стосунків відіграє освітньо-виховний простір, оскільки саме в навчально-виховному процесі комерційних технікумів створюються ситуації культурного, міжособистісного, міжнаціонального, формального і неформального спілкування.

Ключові слова: *ненасильство, насильство, гуманні стосунки, асертивність, комерційні технікуми, позиція насильства, позиція ненасильства, ненасильницька взаємодія.*

Видатні досягнення науки і техніки докорінно змінили середовище проживання особистості і відкрили широкі перспективи для розвитку людства. Водночас, як зазначають філософи, соціологи, педагоги і психологи, технічний прогрес не супроводжується моральним удосконаленням людини. Основними стимулами науково-технічного прогресу продовжують залишатися прагнення держав до досягнення військової переваги і до наживи за будь-яку ціну. В усіх сферах життя обман, насильство і терор стали звичним явищем; спостерігається моральна деградація суспільства.

Щоб вижити в існуючому світі, потрібні нові орієнтири та ідеали, які б зробили людей більш відповідальними. Моральне вдосконалення, гуманізація у всіх сферах діяльності, формування ненасильницьких стосунків є єдиною альтернативою, здатною вивести людство із сучасних криз.

Нині складно виступати проти насильства в тій чи іншій галузі: тисячі років людство сприймало війну, як щось неминуче; нині насильством вирішуються національні та расові конфлікти; кримінальна злочинність. А відтепер – і політична, також забирають життя тисяч людей. Існує насильство над природою, над людьми у сфері виробництва, приховане насильство над дитиною в сфері освіти [16].

Це змушує замислитися, як виховати у молоді миролюбність, негативне сприйняття війни, гуманне ставлення до людей і природи.

Необхідно переглянути існуючу систему навчання і виховання, побудувати її по-новому.

Історія розвитку людства XIX–XX ст. дала нам чимало прикладів високої громадянської мужності в боротьбі за ідеали ненасильства: Л. Толстой в Росії, М. Ганді в Індії, М. Кінг в США та ін. своїм авторитетом, і навіть ціною власного життя проклали шлях новому світогляду.

Поняття «ненасильство» – не нове, оскільки до нього зверталися багато педагогів XX ст. (Ш. Амонашвілі, К. Вентцель, Л. Виготський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, Л. Толстой та ін.). Ненасилля як наукова і практична проблема розглядалася у працях І. Беха, А. Гусейнова, О. Калініної, В. Маралова, В. Сітарова та ін., що підтверджує актуальність питань, пов'язаних з проблемою унеможливлення насилля. У сучасній системі освіти «ненасильство» – це не новий або самостійний напрям, а практика педагогів, які виключають у своїй роботі примус особистості. Проте його актуальність завжди очевидна.

Мета статті – на основі аналізу наукових джерел здійснити ретроспективну характеристику поняття «ненасильство».

З біблійних часів і до нині суспільство намагається карати насилля відповідно до заповіді Мойсея «око за око, зуб за зуб», доручаючи це державі в особі армії, озброєних правоохоронців, суду, в'язниць тощо. Проте насилля у світі не зникло, адже боротьба була спрямована не на знищення самого насильства, а на знищення його носіїв. Учені XIX–XX ст. (Ш. Амонашвілі, А. Макаренко, В. Сухомлинський, Л. Толстой та ін.) прийшли висновку, що існує тільки один шлях до ненасилля у суспільстві – створення необхідних умов для формування ненасильницьких, гуманних стосунків.

В історії освіти ідеї ненасильства, гуманних стосунків неодноразово аналізувалися видними педагогами. Вірячи в могутність дитячої природи, Ж.-Ж. Руссо (XVII ст.) вважав першочерговим у вихованні – надання дитині повної свободи, ізоляцію її від суспільства. У цьому суть її вільного виховання. Ж.-Ж. Руссо був проти примусу дитини до навчання. У своїй книзі «Еміль, або Про виховання» він писав: «Не давайте вашому учневі ніяких словесних уроків, він повинен отримати їх лише з досвіду, не кладіть на нього ніяких покарань, бо він не знає, що таке бути винним, ніколи не змушуйте його просити вибачення, бо він не зумів би вас образити. Позбавлений будь-якого морального мотиву у своїх вчинках, він не може зробити нічого такого, що було б морально злим і заслуговувало б покарання» [9, с. 76].

Ж.-Ж. Руссо розумів свободу виховання не як звільнення від чогось, а як діяльність, причому самостійну діяльність, дитини. Вихователь не втручається в її діяльність, а спостерігає і, якщо буде потрібно, допомагає.

У цьому руслі будували свою творчу діяльність багато вчених,

письменників, педагогів та ін. Так, М. Реріх (кін. XIX – поч. XX ст.), аналізуючи природу ненасильства, приходять до висновку, що «світ вдосконалюється шляхом культури»; закони краси зможуть удосконалити людські стосунки, гуманізм людських взаємин можливий тільки з розвитком культури. М. Реріх висуває як першорядне у вихованні повагу до особистості людини, свободи особистості, заперечення примусу. Навчання, вважав він, тільки тоді матиме успіх, коли учень досягне високого рівня самосвідомості. Це заперечує насильство, а самовиховання, самодисципліна і самовдосконалення повинні бути в основі гуманної педагогіки, педагогіки ненасильства [8].

Е. Кей (XX ст.) в книзі «Століття дитини» підкреслювала необхідність надання дітям вільного розвитку, звільнення їх від гніту дорослих, навчання тільки тим знанням, що дітям необхідні [6].

У Франції намагався реалізувати ідею вільного виховання С. Фор (XX ст.). У створеному ним притулку «Вулик» не було покарань і заохочень, не було релігійного виховання, навчання моралі, обов'язкових в усіх школах Франції. Приділялась велика увага добровільній праці, де могли розвиватися співпраця і взаємодопомога [14].

Відомий італійський педагог М. Монтесорі (XIX–XX ст.) стверджувала, що дорослі не мають права втручатися у духовний розвиток дитини. Вони повинні створити такі умови, де б самостійно розвивалися задатки і здібності дитини. У відкритому нею «Будинку дитини» вона вела самостійні, індивідуальні заняття дітей з матеріалами, не виключаючи з дитячого життя гри, живе слово як засобу виховання і розвитку дітей, надаючи вихователю можливості спостереження за процесом спонтанного розкриття внутрішньої «життєвої сили» дитини. Критикуючи існуючу школу, вона писала, що в ній присутні муштра та ігнорування інтересів дитини. Вона стверджувала, що дорослі не можуть нав'язувати дитині свої закони, навички та установки, оскільки вона розвивається за своїми фізичними законами [7].

У Росії Л. Толстой (XX ст.) першим звернувся до проблеми вільного виховання, вважаючи, що в процесі виховання досконала природа дитини калічиться фальшивою культурою дорослих. Він критикував існуючу систему навчання і виховання, вважаючи, що процес навчання в школі, зміст освіти повинні будуватися тільки за бажанням дорослих. Учити, вважав Л. Толстой, слід ненасильством, бо діти запам'ятовують тільки те, що хочуть, і тримають це в пам'яті стільки, скільки хочуть [12].

Повною мірою ці ідеї реалізовані в концепції К. Вентцеля (XX ст.). В якості основної мети виховання він бачив звільнення дитини і виявлення її усіх позитивних даних для розвитку індивідуальності, вільної особистості. Говорячи про основний метод виховання, К. Вентцель зазначав, що цей метод має бути методом звільнення в дитини творчих сил, методом пробудження і підтримки в ній духу пошуку, дослідження творчості [5].

Потрібно віддати належне внеску в педагогіку ненасильства В. Сухомлинського (XX ст.). Віра в дитину, любов до дітей були основними в його педагогічній практиці. «Ми, – писав він, – творимо Людину, як скульптор творить своє мистецтво з безформного шматка мармуру: десь у глибині цієї мертвої брили лежать прекрасні риси, які потрібно добути, очистити від усього зайвого» [10, с. 478].

Звідси його принципи педагогіки ненасильства, гуманізму: знання дитини, вивчення її задатків і здібностей, любов до дітей, яка дає можливість педагогічної творчості.

Ідея ненасильства, ідея співпраці чітко простежується в практиці педагогів-новаторів другої половини XX ст. (Ш. Амонашвілі, І. Волкова, Т. Гончарова, О. Захаренка, Є. Ільїна, С. Лисенкова, В. Шаталова та ін.).

Так, сформульовані Ш. Амонашвілі принципи педагогіки гуманізму, ненасильства домінують у наукових доробках кожного з перерахованих вище педагогів:

- будувати процес навчання з позицій інтересу дитини;
- у процесі навчання співпрацювати з дитиною, поважати її гідність;
- подання на кожному уроці чогось нового і включення в його процес кожної дитини [1].

Проблема формування ненасильницьких, гуманних стосунків, що розуміється як навчання вирішенню конфліктів на основі цінностей ненасильства, полягає в досягненні засвоєння універсальних і водночас зовні заданих для особистості цінностей.

На думку сучасного педагога І. Бега, ідея гуманістичної педагогіки охоплює все наше суспільство, особливо тих, хто причетний до сучасної освіти [3, с. 16]. Утвердження у сучасному суспільстві культури ненасильства виявилось надзвичайно необхідним. Проте нині загальна ейфорія, пов'язана з цією проблематикою, змінилася на глибоке її осмислення (на рівні теорії і на рівні освітньої практики), розуміння складності сутнісної трансформації сучасного освітнього процесу.

Істотну роль у вирішенні означеної проблеми відіграє освітній простір, оскільки саме в навчально-виховному процесі створюються ситуації культурного, міжособистісного, міжнаціонального, формального і неформального спілкування. Моделювання у навчальному закладі I–II рівня акредитації, зокрема у комерційному технікумі, ситуацій конструктивного вирішення конфліктів передбачає чітке уявлення культурних універсалій у вигляді цінностей ненасильства, створення умов для переживання конкретно-чуттєвого досвіду, усвідомлення та осмислення цінностей взаємної поваги та взаємодії на рівні соціально-групової свідомості. Таке моделювання дозволило б учасникам навчально-виховного процесу узгоджувати власні цінності із заданими ззовні, здійснювати самовизначення у процесі спілкування.

Особливо актуальна проблематика формування виховання ненасильницьких, гуманних стосунків у молоді. У процесі неформального спілкування між ними часто виникають конфлікти, засновані на нерозумінні особливостей характеру, невмінні вирішувати суперечку конструктивно і тощо.

Виховання ненасильства, гуманних стосунків серед молоді – непросте завдання, яке охоплює життєву позицію особистості, її інтереси, специфіку самовираження. Формування культури міжособистісних взаємин вимагає взаємодії освітнього простору із родиною, із соціальним середовищем.

Ненасильство в широкому сенсі – це суть, що полягає в умінні узгоджувати і поєднувати культурні цінності суспільства та індивідуальні ціннісні орієнтації, як альтернативу психолого-педагогічних насильницьких способів взаємодії. До цінностей ненасильства, згідно із думкою С. Баникіної і Б. Єгорова, можна зарахувати:

- визнання безумовної цінності іншої людини, її самоцінність;
- значимість самовдосконалення, саморозвитку, самореалізації;
- домінування альтруїстичної мотивації в порівнянні з егоїстичними спонуканнями, проявами [13].

Цінності ненасильства – орієнтація на співробітництво, компроміс, пошуки згоди і співдружності в спільній творчій діяльності, що виступають умовами толерантності стосунків.

У вузькому сенсі «ненасильство» С. Баникіною і Б. Єгоровим розглядається як активність, демонстровану з метою задоволення будь-якої потреби з урахуванням потреб партнера і узгодження з ним спільних дій. Позиція ненасильства є стійкою системою взаємин людини до певних сторін дійсності, яка проявляється в конкретній поведінці і вчинках [13].

У сучасному тлумаченні ідея ненасильства передбачає безумовне примирення «всіх з усіма», «послужливість» слабкого сильному або беззастережне прийняття тієї чи іншої позиції. Це соціально-впевнена позиція, що охоплює визнання рівного права сторін на незалежність і успіх, власну думку, самостійність, відповідальність, орієнтацію свідомості людей на зближення позицій, узгодження цілей та інтересів, пошук нових способів для їх забезпечення. Саме тому у сучасному тлумачному словнику української мови поняття «ненасильство» трактується так: «Відмова від застосування сили, незастосування насильства в розв'язанні проблем, що стоять перед суспільством» [4, с. 768]. Як бачимо, поняття «ненасильство» синонімічне поняттю «гуманізм»: вільний вияв прагнень і бажань людини; утвердження любові та поваги до людини [4, с. 266].

Соціальна позиція особистості, як результат освоєння різноманітного досвіду взаємин з людьми, проявляється в установках, поглядах, переконаннях людини, представляючи єдність суб'єктивного та об'єктивного. Вона є суміщеною характеристикою самосвідомості та системи стосунків і

типу взаємодії. У конфліктології виокремляють такі особливості само-свідомості [11]:

- конфронтаційна: відчуження від реальної дійсності; індивідуалізація супроводжується почуттям самотності, страхом, депресією або агресією;
- неконфронтаційна: характеризується своєчасним дозволом проблем, що виникли; особистість здатна переживати себе як гармонійну цілісність, здійснювати процес особистісного саморозвитку.

Незважаючи на те, що досвід стосунків у кожного індивідуальний, можна виокремити два їх типи: з позиції насильства (насильницькі) і з позиції ненасильства (гуманізму), характеристику яких подаємо у таблиці 1.

Таблиця 1

Риси, характерні для різних позицій у стосунках за С. Баникіною і Е. Степановим [2]

Позиція насильства	Позиція ненасильства, гуманізму
недовіра	довіра
презирство	повага
відторгнення	прийняття
заперечення	визнання
авторитарність	демократичність
суб'єкт-об'єктність	суб'єкт-суб'єктність
низький рівень емпатії	високий рівень емпатії
Егоїстичність	гуманізм, альтруїзм
Підкорення	стосунки рівності і рівноправ'я

Ненасильницька взаємодія передбачає відсутність відкритих чи прихованих форм примусу, коли кожна сторона, зберігаючи свою незалежність, виявляє готовність до узгодження дій і досягнення позитивного результату. Така взаємодія можлива лише при єдності орієнтації як на самого себе, так і на іншу людину.

Порівняння ненасильницького і насильницького типу взаємодії дає підставу вважати, що в основі відмінностей цих типів лежить відмінність спрямованості установки, цілей, мотивації дій і вчинків. Так, С. Баникіна і Е. Степанов [2] звертають увагу на те, що ненасильницька, гуманна взаємодія має установку на рівність і рівноправність, її мета – в узгодженні дій для задоволення потреб та інтересів усіх учасників спілкування, гуманістична мотивація забезпечує суб'єкт-суб'єктний тип взаємин, а тип спілкування – діалог. Насильницька взаємодія відрізняється установкою на нерівність; метою є досягнення односторонніх переваг. Мотивація – в досягненні соціального контролю, групового тиску. Переважний тип стосунків – суб'єкт-об'єктний, а тип спілкування –монологічний, авторитарний. Науковці зазначають, що тип взаємодії накладає відбиток на

мову, манеру поведінки, позицію суб'єктів спілкування [2]. При створенні умов для формування позиції ненасильства, гуманізму в поведінці в ході навчально-виховного процесу особливе значення має надаватися рефлексії досвіду молоді в процесі тренінгових занять, де можливе програвання різних життєвих ситуацій, що вимагають здійснення вибору.

Сучасна інтерпретація цього поняття дозволяє вважати одним із способів досягнення ненасильницьких, гуманних стосунків студентів навчальних закладів I–II рівня акредитації, зокрема комерційних технікумів, один до одного є навчання асертивної поведінки – здібності людини впевнено, з гідністю відстоювати свої права, не принижуючи прав інших. Асертивною називають пряму, щиру **поведінку**, яка не має за мету завдати шкоди іншим людям [15]. Стосовно студентів комерційних технікумів, це означає уміння оптимально реагувати на зауваження, справедливу і несправедливу критику, здатність говорити собі і оточуючим «ні», відстоювати свою позицію, не обмежуючи при цьому гідності іншої людини. Важливо вчити студентів умінню просити інших про послугу, не відчуваючи почуття незручності. Все це дозволить зберегти партнерські, тобто ненасильницькі, гуманні стосунки з оточуючими людьми.

Таким чином, на основі ретроспективного аналізу поняття «ненасильство» можна зробити висновок, що воно було предметом досліджень багатьох учених у різні історичні періоди, зберігаючи повсякчас свою сутність (відмова від застосування сили, незастосування насильства в розв'язанні проблем) та актуальність. Це поняття найбільш дотичне до терміну «гуманізм». Нині істотну роль у вихованні ненасильницьких, гуманних стосунків відіграє освітньо-виховний простір, оскільки саме в навчально-виховному процесі комерційних технікумів створюються ситуації культурного, міжособистісного, міжнаціонального, формального і неформального спілкування.

Подальшого висвітлення у наукових джерелах потребує питання компонентів, критеріїв, показників та рівнів вихованості ненасильницьких, гуманних стосунків студентів комерційних технікумів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амонашвили Ш. А. Размышления о гуманной педагогике / Ш. А. Амонашвили. – М. : Издательский Дом Шалвы Амонашвили, 2001. – 464 с.
2. Баныкина С. В. Современный подросток как субъект школьного социума. Социальные конфликты: Экспертиза, прогнозирование, технология разрешения / С. В. Баныкина, Е. И. Степанов. – М. : АРКТИ, 2005. – 276 с.
3. Бех Д. І. Психологічні джерела виховної майстерності : [навч. посібник] / І. Д. Бех. – К. : Академвидав, 2009. – 248 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і

- голов. ред. В. Т. Бусел. ; з дод., допов. та CD. – Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
5. Вентцель К. Н. Новые пути воспитания и образования детей / К. Н. Вентцель. – М., 1910. – 111 с.
 6. Кей Э. Век ребенка / Э. Кей ; пер. со швед. – 2-е изд. – М. : Саблин, 1910. – 313 с.
 7. Монтессори М. Разум ребёнка / М. Монтессори. – М., 1997. – 176 с.
 8. Рерих Н. К. О Вечном / Н. К. Рерих. – М. : Политиздат, 1991. – 462 с.
 9. Руссо Ж.-Ж. Эмиль, или О воспитании / Ж.-Ж. Руссо // Пед. соч. : в 2 т. – М., 1981. – Т. I. – С. 94–289.
 10. Сухомлинський В. О. Павлиська середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : в 5-ти томах. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 4. – 640 с.
 11. Толерантність в просторі освіти : [учебне посібня] / Г. В. Безюлева, С. К. Бондырева, Г. М. Шеламова. – М. : Московський психолого-соціальний інститут, 2005. – 152 с.
 12. Толстой Л. Н. Педагогічні твори / сост. Н. В. Вейкшан (Кудрявая). – М. : Педагогіка, 1989. – 544 с.
 13. Учимся толерантності : [методичне посібня для проведення класних годин, бесід] / С. В. Банькіна, В. К. Егоров. – М. : АРКТИ, 2007. – 128 с.
 14. Фор С. Заметки воспитателя / С. Фор // Свободное воспитание. – 1914–1915. – № 5. – С. 9–22.
 15. Шамиева В. А. Ассертивность в структуре личности субъекта адаптации : автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии» / В. А. Шамиева. – Хабаровск, 2009. – 20 с.
 16. Шрейдер Ю. А. Утопия или устройство / Ю. А. Шрейдер // Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности. – М., 1990. – 128 с.